

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه خوارزمی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان :

ایثار در مثنوی معنوی و فیه مافیه مولانا

استاد راهنما :

دکتر منظر سلطانی

استاد مشاور :

دکتر حکیمه دبیران

دانشجو :

سمیه دشتی

بهمن ۹۱

تقدیم به برادر عزیزم

داود

به پاس زحمات بی دریغ

و دلسوزانه اش

با سپاس فراوان از استاد فرزانه ام ، سرکار خانم دکتر سلطانی ، برای راهنمایی های عالمانه و بی دریغشان و هدایت های گام به گام ایشان برای هرچه بهتر به ثمر رسیدن این تحقیق.

و باتشکر بیکران از استادارجمندم ، سرکار خانم دکتر دبیران ، برای زحمات فراوان و یادآوری نکات کلیدی و آموزنده ایشان

چکیده

مولوی یکی از بزرگترین و برجسته ترین عرفا و شعرای ایران است که در آثار خود به مسئله اخلاق و چگونگی پرورش صفات نیکو در خویش و رسیدن به تعالی و کمال پرداخته است. از جمله مسائل اخلاقی که مولانا انسان ها را به آن دعوت می نماید، ایثار و فداکاری است.

می توان ایثار را از نظر مولانا در مثنوی معنوی و فیه ما فیه به دو بخش تقسیم نمود : ۱. ایثار انسان نسبت به خدا و در راه او که به وسیله جهاد با نفس و فنای در حق نمود پیدا می کند. ۲. ایثار انسان ها نسبت به یکدیگر که شامل زکات، صدقه، انفاق، هدیه و ... می شود. مولانا آدمی را به ایثار و نیکی نسبت به یکدیگر فرامی خواند و او را از نتایج نیکوی آن آگاه می سازد. همچنین وی انسان را به جهاد با نفس و پیکار با صفات مذموم و در نتیجه آن فنای در حق دعوت می نماید که از بالاترین درجات سیر و سلوک است. می توان گفت ایثار و آثار روحی و روانی آن در وجود آدمی و نتایج فردی و اجتماعی اش از نظر مولوی با دیدگاه علم روان شناسی نوین قابل مقایسه است و نقاط مشترکی با یکدیگر دارند.

از آنجایی که ایثار از زیر مجموعه های علم اخلاق است و در اثر مبارزه با نفس و شهوت ایجاد می شود؛ و چون مولانا یکی از بهترین و ارزنده ترین شاعران عارف است در این تحقیق ایثار از نظر علم اخلاق و عرفان بررسی می شود. همچنین به دلیل آنکه مولوی در آفرینش آثار خود به قرآن و حدیث نگاه ویژه ای داشته و از این دو بسیار مدد جسته است؛ دیدگاه قرآن و احادیث پیامبر اکرم (ص) و روایات ائمه اطهار (ع) جستجو می شود.

و در پایان، موانع ایثار که سبب جلوگیری از این عمل حسنه می شود، از نظر مولانا بررسی می شود و آن موانع شامل مال و دنیا دوستی، بخل و حرص می شود که مولوی انسان ها را به ترک این صفات مذموم دعوت می نماید و آثار سوء و علت پیدایش آنها را بیان می دارد.

کلید واژه: ایثار، مثنوی معنوی، فیه ما فیه، انسان، اخلاق.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیش گفتار
۳	فصل اول - کلیات پژوهش
۳	۱-۱ فرضیه پژوهش
۴	۱-۲ بیان مساله پژوهش
۷	۱-۳ اهمیت و ضرورت تحقیق
۹	۱-۴ اهداف پژوهش
۹	۱-۵ پیشینه پژوهش
۱۱	۱-۶ روش تحقیق
۱۲	فصل دوم - ایثار در اخلاق و عرفان
۱۲	مقدمه
۱۳	۲-۱ تعریف علم اخلاق
۱۴	۲-۲ هدف علم اخلاق
۱۴	۲-۳ موضوع علم اخلاق
۱۵	۲-۴ رابطه اخلاق و نفس
۱۶	۲-۴-۱ نفس
۱۶	۲-۴-۲ اقسام نفس
۱۷	۲-۴-۳ اقسام قوای نفس انسانی
۱۹	۲-۴-۴ اقسام صفات حسنه
۲۱	۲-۴-۴-۱ سخا
۲۳	۲-۴-۴-۲ ایثار
۲۶	۲-۴-۴-۳ تفاوت سخا و ایثار
۲۶	۲-۴-۴-۴ اقسام ایثار از حیث متعلق آن
۲۸	فصل سوم - ایثار در قرآن و حدیث
۲۸	مقدمه

۲۹	۱-۳ کاربرد اصطلاح ایثار در قرآن
۲۹	۲-۳ ایثار انسان نسبت به خدا و در راه دین او
۳۰	۱-۲-۳ ایثار و جهاد در راه خدا
۳۱	۱-۱-۲-۳ جهاد با مشرکان
۳۳	۲-۱-۲-۳ جهاد با نفس
۳۵	۳-۳ ایثار انسان ها نسبت به یکدیگر
۳۶	۱-۳-۳ ایثار و انفاق مادی و معنوی
۳۷	۲-۳-۳ شرایط ایثار و انفاق ارزشمند از دیدگاه قرآن
۴۰	پی نوشت فصل سوم
۴۱	فصل چهارم - ایثار در مثنوی و فیه ما فیه
۴۱	مقدمه
۴۱	۱-۴ انسان از دیدگاه تصوف و مولانا
۴۲	۱-۱-۴ نفس انسان
۴۲	۲-۱-۴ انسان کامل ، خلیفه خدا
۴۳	۳-۱-۴ اقسام انسان ها از دید مولانا
۴۵	۴-۱-۴ ایثار انسان کامل ، نموی از جود خدا
۴۶	۲-۴ ایثار انسان نسبت به خدا
۴۶	۱-۲-۴ ایثار انسان نسبت به خدا به وسیله جهاد با نفس
۴۷	۱-۱-۲-۴ اقسام تشبیهات نفس در مثنوی
۵۰	۲-۱-۲-۴ نفس از بین برنده اعمال نیک
۵۱	۳-۱-۲-۴ جهاد با نفس ، نوعی سخا
۵۲	۴-۱-۲-۴ دعوت مولانا به مجاهده با نفس
۵۴	۵-۱-۲-۴ تاثیر پیکار با نفس در مراحل اولیه سرکشی
۵۵	۶-۱-۲-۴ ریاضت ، راه مبارزه با نفس
۵۶	۷-۱-۲-۴ ریاضت و صفای روح
۵۶	۸-۱-۲-۴ تشبیه نفس انسان کامل به اشغر
۵۷	۹-۱-۲-۴ ریاضت اجباری ، لطف خدا

- ۵۸ ۱۰-۱-۲-۴ جهاد با نفس و ریاضت، عامل ایجاد صفات پسندیده
- ۵۹ ۲-۲-۴ فنای در حق و ایثار نسبت به خدا
- ۶۰ ۱-۲-۲-۴ تمثیل فنای نفس به گداختن آهن
- ۶۱ ۲-۲-۲-۴ مرگ اختیاری، دگردیسی روحی و روانی
- ۶۳ ۳-۲-۲-۴ فنا و جاودانگی معنوی
- ۶۴ ۴-۲-۲-۴ فنا و اتحاد اوصاف خدا و بنده
- ۶۵ ۵-۲-۲-۴ فنا مایه بقا
- ۶۶ ۳-۴ ایثار انسان ها نسبت به یکدیگر
- ۶۷ ۱-۳-۴ ایثار انسان ها نسبت به یکدیگر به وسیله زکات و انفاق و صدقه
- ۶۷ ۱-۱-۳-۴ انفاق، عامل حفظ و برکت مال
- ۶۸ ۲-۱-۳-۴ انفاق و پاداش الهی
- ۷۰ ۳-۱-۳-۴ خودداری از انفاق، عامل زیان مالی
- ۷۰ ۴-۱-۳-۴ انفاق و ایثار موجب دفع بلا
- ۷۱ ۵-۱-۳-۴ دعوت مولانا به انفاق جان و وجود
- ۷۱ ۲-۳-۴ ایثار جاه و مقام
- ۷۳ ۳-۳-۴ آسیب شناسی انفاق
- ۷۶ ۴-۳-۴ نیت پاک و صدق دل، شرط قبولی ایثار و نیکی
- ۷۸ ۵-۳-۴ ایثار و نیکی عامل دوستی و محبت بین انسان ها
- ۷۹ ۶-۳-۴ ماندگاری ایثار و عمل نیک
- ۸۰ ۴-۴ مقایسه ایثار از نگاه مولانا با دیدگاه علم روان شناسی
- ۸۹ پی نوشت فصل چهارم
- ۹۰ **فصل پنجم - موانع ایثار در مثنوی و فیه مافیه**
- ۹۰ ۱-۵ مال دوستی و دنیا پرستی
- ۹۰ ۱-۱-۵ دنیای مذموم و غیر مذموم
- ۹۳ ۲-۱-۵ حفظ تعادل در کسب مال
- ۹۴ ۳-۱-۵ ترس انسان دنیا دوست از فقط و ناداری
- ۹۵ ۴-۱-۵ تشبیه دنیا به گلخن حمام

۹۶	۵-۱-۵ مال و دنیا ، حجاب میان بنده و خدا
۹۷	۵-۱-۶ دعوت مولانا به ترک دنیا
۹۹	۵-۱-۷ وابستگی انسان های جاهل به دنیا
۹۹	۵-۱-۸ عدم شایستگی بعضی انسان ها در کسب ثروت و مقام
۱۰۰	۵-۲-۲ حرص و آز
۱۰۰	۵-۲-۱ تعریف حرص
۱۰۱	۵-۲-۲ حرص و آز نهفته در نهاد همه انسان ها
۱۰۲	۵-۲-۳ تشبیهات حرص در مثنوی
۱۰۴	۵-۲-۴ مذمت حرص و آز
۱۰۶	۵-۲-۵ تصعید حرص (حرص مذموم و ممدوح)
۱۰۷	۵-۲-۶ حرص مضاعف انسان نسبت به امور ممنوعه
۱۰۸	۵-۲-۷ حرص و آز و اختلال در تعادل روحی آدمی
۱۱۱	۵-۲-۸ حرص و نگرانی از فقر و آینده
۱۱۲	۵-۳-۳ بخل
۱۱۲	۵-۳-۱ تعریف بخل
۱۱۲	۵-۳-۲ مذمت بخل
۱۱۴	۵-۳-۳ بخل انسان ها به علت عدم آگاهی نسبت به پاداش ایثار
۱۱۵	۵-۳-۴ بخل ، عامل نزول بلا
۱۱۷	فصل ششم - نتیجه گیری
۱۱۷	نتیجه گیری
۱۲۱	فهرست ها
۱۲۱	۱- فهرست موضوعی ابیات مثنوی در فصل ایثار
۱۴۵	۲- فهرست موضوعی ابیات مثنوی در فصل موانع ایثار
۱۵۶	۳- فهرست منابع و ماخذ
۱۶۰	چکیده انگلیسی

پیش‌گفتار

نام جلال‌الدین محمد مولوی، در میان اندیشه‌مندان و پژوهندگان جهان، از دیرباز تا امروز، با عرفان اسلامی- ایرانی، پیوندی عمیق و ناگسستنی دارد و بدین سبب هرکس در هر گوشه از جهان به تحقیق درباره‌ی عرفان ایرانی می‌پردازد؛ در آثار و افکار مولوی، خصوصاً مثنوی او تفحص می‌کند.

در حقیقت، جلال‌الدین محمد، نماینده‌ی واقعی عرفان اسلامی و نمونه‌ی بارز نظام فکری این مکتب است، زیرا مولوی وارث گنجینه‌ی دانشی است که در اثر کوشش مداوم و پیگیر همه‌ی عارفان و متحدثان و شاعران صوفی از قرن سوم تا قرن هفتم هجری فراهم آمده و او با برخورداری از این میراث فرهنگی عظیم، صاحب اندیشه‌ای ژرف و اطلاعاتی وسیع گشت.

مثنوی مولوی نیز دایره‌المعارفی است مشحون از همه‌ی مسائلی که به نظریات عرفانی و عقاید دینی مربوط می‌شود و در حقیقت تفسیری است بزرگ از همه‌ی این عقاید. این کتاب که خود مولوی گاه آن را «صیقل ارواح» می‌خواند و دوستدارانش برای آنکه فراوانی مفاهیم قرآن را در آن نشان داده باشند، بر آن قرآن فارسی نام نهاده‌اند؛ مجموعه‌ای است از تفسیر آیات قرآنی و تعبیر احادیث و اخبار و حاوی معلومات عمیق درباره‌ی ادیان گوناگون به خصوص عقاید صوفیانه همراه با امثال و حکایات و قصه‌ها و داستانها و در هر حال بحری است انباشته از گوهرهای گرانبهای علم و ادب و هنر؛ آنقدر که در وصف نگنجد.

کلام نغز مولوی و اندیشه‌ی ژرف وی از دیرباز، هرگاه به نوعی، مورد پژوهش و تحلیل قرار گرفته است. و به حقیقت آنان که خواسته‌اند از تصوف، چیزی دریابند، بیشتر ریزه خوار خوان گسترده‌ی وی گشته و هر کدام از راهی بس دور، بدین شهر علم پای نهاده‌اند؛ به امید آنکه ره‌آوردی با خود برند «هدیه‌ی اصحاب را» و الحق که هیچ یک دست خالی باز نگشته‌اند.

از جمله مسائلی که می‌توان در اندیشهٔ مولانا به بررسی آن پرداخت، امور اخلاقی است،

بخصوص «ایثار». در این پژوهش نیز برآنیم که در مثنوی و فیه مافیه - دو اثر گرانبها و

ارزشمند مولانا-موضوع ایثار را بررسی کنیم.

فصل اول، مربوط به کلیات پژوهش می‌باشد.

فصل دوم به علم اخلاق، موضوع و اهمیت آن و جایگاه ایثار به عنوان یک فضیلت اخلاقی و

تعریف آن در علم اخلاق اختصاص می‌یابد.

در فصل سوم، به جایگاه ایثار در قرآن کریم اشاره می‌شود. چراکه اسلام جامع‌ترین ادیان آسمانی

است و به تمام نیازها و رفتار و راه‌های پیشرفت و ترقی و کامروایی و سعادت آدمی توجه دارد و

خواستار تعادل هم‌جانبه آحاد جامعه و مودت و همکادی آنان است.

فصل چهارم، اصلی‌ترین فصل پژوهش است که ایثار را از دیدگاه مولانا و عرفان بررسی می‌کند و

با استعانت از مثنوی معنوی و فیه مافیه، موضوع را روشن‌تر می‌سازد.

فصل پنجم، مختص موانع ایثار (حب دنیا، حرص، بخل) در مثنوی مولوی و فیه مافیه

می‌باشد که تلاش شده است این سه رذیلت اخلاقی را از نظر مولانا همراه با نقل نمونه‌هایی از کلام

وی از این دو اثر گرانقدر بررسی شود.

و سرانجام، فصل ششم، به نتیجه‌گیری تحقیق و جمع‌بندی کل مطالب فصول، اختصاص

دارد.

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱. فرضیه پژوهش

مولانا در مثنوی، تا آنجا که فهم اطرافیانش اجازه داده به بیان مسایل عرفانی و نشان دادن راه‌های رسیدن به سعادت انسان و تعالی و پرورش روح و روان او پرداخته و در آثار خویش، به وسیله انواع حکایت و تمثیل و داستان آنها را شرح و توضیح داده است. وی در میان اشعارش، با مددگیری از آیات قرآن و احادیث و روایات، آدمی را متوجه راه تعالی و رستگاری دنیوی و اخروی ساخته است؛ همچنین انسان را به مبارزه با بیماری های روانی و رذیلت‌های اخلاقی و رشد و شکوفایی اخلاق پسندیده و حمیده دعوت کرده است.

از جمله صفات نیکو و حسنه که مورد ستایش و عنایت قرآن، حدیث، اخلاق، عرفان و روان‌شناسی بوده است و از دیرباز تا کنون، انسان به انجام و اتصاف به آن توصیه شده است «ایثار» می‌باشد. که در این تحقیق، به این موضوع، می‌پردازیم و هدف این پژوهش، پاسخ به این پرسش‌هاست:

۱. دیدگاه علم اخلاق نسبت به ایثار و فداکاری انسانها چیست؟
۲. آیا ایثار گونه‌هایی دارد؟
۳. نظر قرآن و حدیث نسبت به ایثار و مصادیق آن چیست؟
۴. دیدگاه مولانا درباره ایثار چیست؟
۵. آیا میان اخلاق و عرفان رابطه‌ای وجود دارد؟
۶. آیا نظریات مولانا با علم اخلاق در مورد ایثار، در یک راستاست؟

۷. آیا عقاید مولانا دربارهٔ ایثار با نظریات روان‌شناسان معاصر قابل تطبیق است؟

۸. موانع ایثار از نظر مولانا چه هستند؟

۱-۲. بیان مسأله پژوهش

خداوند، بزرگترین معلم اخلاق و مربی نفوس انسانی و منبع تمام فضائل است و قرب و نزدیکی به خدا جز از طریق تخلق به اخلاق الهی امکان‌پذیر نیست. بنابراین هر فضیلت، رابطه‌ای میان انسان و خدا ایجاد می‌کند و او را گام به گام به ذات مقدسش نزدیک‌تر می‌سازد. قرآن کریم انسانها را به ایثار و گذشت نسبت به یکدیگر دعوت می‌نماید و از انسانها می‌خواهد که همواره به یاد مستمندان و فقرا باشند و در حفظ تعادل اقتصادی جامعه بکوشند. احادیث و روایات نیز در همین مسیر، مسلمانان را به انجام این فریضه و عمل شایسته ترغیب نموده است و راز تشکیل جامعه‌ای سالم و سعادت‌مند و عدالت‌مدار و همچنین رسیدن به سعادت اخروی و رضایت خدا و بهشت برین را توجه به حال هموعان خویش و التیام درد فقرا و درویشان می‌داند. اخلاق نیز به عنوان یک علم به شناخت نفس انسان و صفات و عادات پسندیده و حمیده و یا نکوهیده و رذیله می‌پردازد و در پی آن است که به انسان در شناسایی اخلاق ناپسند و راه و روش مبارزه با آن و کنترل غرائز نفسانی خویش و در نتیجه، پرورش و شکوفایی اخلاق پسندیده و نیکو مدد رساند.

از جمله صفات و اخلاق نیکو که می‌تواند در وجود آدمی رشد کند و منجر به سعادت او و جامعه شود، ایثار و کمک به دیگران است. این که انسان نسبت به حال اطرافیان خویش بی‌اعتنا نباشد و در رفع نیازهای آنها بکوشد و حتی با وجود نیاز خویش، در برطرف سازی احتیاجات دیگران همت گمارد.

همچنین، اخلاق به انسانها گوشزد می‌کند که صفات و غرائز ناپسندی چون دنیا دوستی، حرص و طمع و بخل - را که جزء اخلاق رذیله هستند و موانع ایثار و احسان انسانها- در خود سرکوب و نابود سازند تا به سعادت و جامعه‌ای نیک و سرشار از عاطفه دست یابند.

در مورد رابطه اخلاق و عرفان و سیر و سلوک الی‌الله نیز می‌توان گفت: عرفان بیشتر به معارف الهی می‌نگرد. آن هم نه از طریق علم و استدلال بلکه از طریق شهود باطنی و درونی، یعنی قلب انسان آنچنان نورانی و پاک گردد و دیده حقیقت بین وی گشوده شود و حجابها برطرف گردد که با چشم دل، ذات پاک خدا و اسما و صفات او را ببیند و به او عشق ورزد. بدیهی است، علم اخلاق چون می‌تواند به برطرف شدن رذائل اخلاقی که حجابهایی است در برابر چشم دل، کمک کند؛ یکی از پایه‌های عرفان الهی و مقدمات آن خواهد بود.

سیر و سلوک الی‌الله، که هدف نهایی آن، رسیدن به «معرفت‌الله» و قرب جوار اوست، در حقیقت مجموعه‌ای از عرفان و اخلاق است. پرهیز از آرایش‌ها و پرورش صفات نیکو، نوعی عرفان است که انسان را روز به روز به ذات پاک الهی نزدیک‌تر می‌کند، حجابها را کنار می‌زند و راه را برای وصول به حق هموار می‌سازد. و سیر و سلوک برونی، همان اخلاق است، که هدف آن تهذیب نفس می‌باشد نه فقط بهتر زیستن از نظر مادی. که البته این سیر و سلوک بیرونی در درون هم موثر است و به رسیدن سالک به معرفت الهی کمک می‌کند.

عرفان نیز مانند اخلاق به دنبال سعادت و رستگاری انسان و تعالی روح و نفس اوست و این موضوع محقق نمی‌شود مگر به وسیله تهذیب نفس و از بین بردن صفات رذیله و پرورش صفات حسنه. از جمله صفات حسنه که عرفان به سالکان و رهروان خویش سفارش و تأکید می‌کند «ایثار و نوع دوستی» است که آدمی با دیدن نیاز دیگران، چشم خود را نبندد و سعی و همت در برطرف سازی آن گمارد.

مولانا در همه آثارش انسانها را به همیاری و دوستی و ساختن مدینه‌ای فاضله و پرورش صفات و اخلاق نیکو و محو و سرکوبی صفات ناپسند دعوت نموده، به مسأله ایثار و فداکاری و بخشش انسانها بسیار توجه کرده است و همچنین موانع ایثار را- که حبّ دنیا، بخل و حرص است - نکوهیده و انسانها را به مبارزه با نفس و برطرف سازی این صفات و اخلاق ناپسند ترغیب کرده است.

درباره رابطه عرفان و مولانا با علم روان‌شناسی می‌توان گفت: متون ادبیات عرفانی عموماً، و آثار ادبی ارزنده مولانا بالاخص، خالص‌ترین نسخه‌های روان‌کاوی و روان‌درمانی است. نگرشی عمیق نسبت به این متون از یک سو به شناخت نفس آدمی- که وجه مشترک مطالعات روان‌شناسی و عرفان است- کمک می‌کند و از سوی دیگر نوعی پیشگیری از بروز بیماری‌های روانی متداول است. به طور مثال، مولانا مانند روان‌شناسان، ایثار و احسان را وسیله‌ای برای رسیدن به شادکامی و مسرت و همچنین تعالی روح و روان و مبارزه با بیماری‌های روانی از جمله بخل و طمع می‌داند.

وی با بیان زیبا و سرشار از معانی خود در مثنوی طلایه‌دار طبابت روح آدمی است؛ به طوری که او طبابت جسمانی و روحانی را از یکدیگر تفکیک می‌کند و متعقد است که برخلاف طبیبان جسمانی که نیروبخش جان حیوانی‌اند و آگاهی آنان به بیماری‌های جسمانی متکی بر حرکت نبض است، طبیبان جان با الهام گرفتن از پرتو ذوالجلال، اسباب رشد و بالندگی جان روحانی را فراهم می‌کنند:

بحر قلم دید ما را فانلق	ما طبیبانیم شاگردان حق
که به دل از راه نبضی بنگرند	آن طبیبان طبیعت دیگرند
کز فراست ما به عالی منظریم	ما به دل بی‌واسطه خوش بنگریم

(مثنوی، دفتر سوم: ۲۷۰۲-۲۷۰۰)

۱-۳. اهمیت و ضرورت تحقیق

انسان دارای دو دسته صفات می باشد:

۱- غرایز حیوانی، که برای ادامه حیات وی ضرورت دارد و در تمام افراد دیده می شود. مانند: علاقه به خود، ترس، شهوت، غضب و ... که افراط و تفریط در این غرائز، سبب بدبختی و شقاوت او می شود و باید حد اعتدال را رعایت کرد.

۲- روحیات عالی انسانی، این دسته از صفات، حد و اندازه معینی ندارد و هر قدر زیاده تر باشد، باعث کمال بیشتر انسان خواهد بود. صفاتی مانند: عدالت، حق دوستی، وظیفه شناسی، صداقت، ایثار، امانتداری و ...

اخلاق، عرفان، روان شناسی، جامعه شناسی و بسیاری علوم و مکاتب دیگر، دستورهایی مبنی بر تعدیل غرائز حیوانی و پرورش روحیات و صفات عالی انسانی دارند که ضامن تکامل اخلاقی انسان و در نتیجه سعادت وی می شود.

مولانا در جای جای آثار خویش به خصوص مثنوی معنوی نسبت به رشد و پرورش صفات عالی و پسندیده انسانی و مبارزه با نفس و غرایز نفسانی تأکید کرده است؛ از جمله این صفات حمیده، ایثار و کمک به مستمندان و نیازمندان است. رعایت و پایبندی این صفت نیکو و حسنه باعث مودت و همیاری انسانها و ایجاد جامعه ای عدالت مدار و مترقی می شود و در نتیجه، راه وصول به سعادت فردی و اجتماعی و همچنین رضایت پروردگار و رستگاری دنیوی و اخروی برای انسانها هموارتر می شود.

ضرورت تحقیق حاضر، بیشتر از آن جهت است که دیدگاه مولوی را نسبت به ایثار و فداکاری انسان و یاری نیازمندان بررسی کنیم و همچنین در کنار آن نگاهی هر چند گذرا در اسلام، اخلاق و روان‌شناسی نسبت به این مقوله داشته باشیم تا بتوانیم نظریات مولانا را با این علوم و مکاتب مقایسه کنیم.

همچنین شناخت موانع ایثار و اخلاق ناپسندی که از بروز این صفت عالی انسانی جلوگیری می‌کند و نیز، راهکار مولانا دربارهٔ مبارزهٔ با این موانع می‌تواند به ما در پرورش و شکوفایی ایثار و حس نوع دوستی و در نتیجه ایجاد جامعه‌ای عاری از هرگونه فساد و فقر و تباهی کمک کند.

۴-۱. اهداف پژوهش

هدف از این تحقیق، نشان دادن دیدگاه مولانا نسبت به ایثار و رفع نیاز مستمندان و چگونگی رسیدن به این عمل نیکو و پرورش این صفت حمیده در وجود آدمی است. در کنار آن به نظریات علم اخلاق و اسلام و قرآن و حدیث در این باره اشاره می‌کنیم.

زیرا اولاً ایثار یکی از مسائل علم اخلاق و یک فضیلت اخلاقی است. ثانیاً نگاه به قرآن و حدیث و روشن ساختن دیدگاه آن نسبت به ایثار و گذشت بشر، از آن جهت لازم به نظر می‌رسد که این دو منبع الهی و دینی، بسیار مورد توجه مولانا و مورد استشهاد وی در آثارش بوده است.

همچنین دیدگاه مولانا به عنوان عارفی که به شناخت روح و روان آدمی و چگونگی پرورش و تعالی آن می‌پرداخته است را با نظریات روان‌شناسان معاصر در همین مورد مقایسه کرده‌ایم.

البته، لازم است برای رسیدن به یک فضیلت اخلاقی، همچون ایثار، رذایل اخلاقی ای که با آن مغایرت دارند را بشناسیم تا بهتر بتوانیم به مبارزه با آن رذایل و بیماری‌های اخلاقی همت گماریم و در این راه پیروز شویم. به همین دلیل با استعانت از مثنوی و فیه مافیه، رذایل اخلاقی و صفات نکوهیده‌ای که مانع بروز صفت حسنه ایثار در انسان می‌شود، یعنی دنیا پرستی، حرص و بخل، و راه مبارزه با آنها را بررسی کنیم.

۵-۱. پیشینه پژوهش

علم اخلاق، از آنجا که علمی است برای پرورش نفس و رسیدن آدمی به مدارج عالی روحانی و وصول به جامعه‌ای سالم و شکوفا، با بسیار مورد توجه حکما و علمای اخلاق و عرفان بوده است؛ به همین دلیل در طول قرون گذشته، حکما و دانشمندان بسیاری به بررسی و تحقیق در نفس انسان و چگونگی مبارزه با نفس و غرائز آن و محو کردن صفات ناپسند (از جمله حرص و

بخل) و همچنین چگونگی تعالی بخشیدن نفس آدمی و شکوفا کردن صفات پسندیده و نیکو مانند ایثار در وجود وی پرداخته‌اند و در این مسیر کتابهای فراوانی نگاشته‌اند از جمله: «اخلاق نیکو ماخس» ارسطو، «کیمیای سعادت» و «احیاء علوم‌الدین» امام محمد غزالی و «اخلاق ناصری» از خواجه نصیرالدین طوسی.

عرفای بزرگ و ارزنده‌ای درزمینه عرفان و مراحل سیر و سلوک و رسیدن به جایگاه والای انسانی و قرب به خدا قلم زده و کتابهای بسیاری پدید آورده‌اند مانند: «کشف المحجوب» هجویری، «منازل السائرین» و «صد میدان» خواجه عبدالله انصاری، «مرصاد العباد»، نجم‌الدین رازی، «مصباح الهدایه» عزالدین محمود کاشانی و ...

ادبا و محققان ادبی زیادی به بررسی نظریات و دیدگاه‌های مولوی از جهات مختلف همت گمارده‌اند و همچنین اشعار و سخنان وی را شرح و تفسیر کرده‌اند و کتاب‌های ارزشمندی در این باره مرقوم کرده‌اند. از جمله: «شرح مثنوی شریف» مرحوم فروزانفر، «ارزش میراث صوفیه»، «پله پله تا ملاقات خدا» «سرنی» و «بحر در کوزه» مرحوم زرین کوب، «مولوی و جهان بینی‌ها» مرحوم علامه محمدتقی جعفری، «شرح جامع مثنوی» از کریم زمانی و ... که از این کتابهای با ارزش در این پژوهش استفاده شده است. البته لازم است ذکر شود کتابهایی که تا به حال درباره مولوی و عقاید و اندیشه‌هایش نگاشته شده، تفسیر و شرح اشعار وی و یا بررسی موضوعاتی از تفکرات اوست از قبیل جبر و اختیار، عشق، عقل و ... اما موضوعی مانند ایثار به طور مستقل و ویژه بررسی نشده است.

۱-۶. روش تحقیق

روش اجرای این پژوهش، روش توصیفی- تحلیلی است، که ابتدا با مطالعه کتابهای اخلاقی مانند اخلاق ناصری، اخلاق نیکو ماخس، کیمیای سعادت و ... تعریف ایثار و انواع آن و چگونگی رسیدن به فضیلت اخلاقی و مبارزه با غرائز نفسانی بررسی شده است. سپس کتابهای عرفانی مانند کشف‌المحجوب، مصباح‌الهدایه، صد میدان، مرصاد‌العباد و ... ایثار به عنوان یکی از مراحل سیر و سلوک و رسیدن به مرتبه تهذیب نفس و جهاد با آن و اقسام آن از منظر عرفان تجزیه و تحلیل شده است.

در مرحله بعدی، آراء و نظریات مولانا درباره ایثار در کتابهای مثنوی و فیه مافیه استخراج و دسته‌بندی شده است. و از آنجا که قرآن کریم و احادیث و روایات از منابع مولانا در سرایش مثنوی بوده و بارها در اشعارش به آنها استشهاد و استدلال کرده است؛ موضوع ایثار و دستگیری از فقرا و مصادیق آن در قرآن و حدیث، ارزیابی و بررسی شده است.

و سرانجام رذایل اخلاقی‌ای که از ایجاد و پرورش صفت نیکو و حمیده ایثار در آدمی جلوگیری می‌کند. مانند: دنیا دوستی، حرص و بخل، از نظر مولانا و استشهاد به آراء و اندیشه وی در کتابهای فیه مافیه و مثنوی مورد تحقیق و پژوهش قرار گرفته است.